

Sztupjanszki-híd / Sztupjanszkij: fahíd az Usztyirik ~ Összefojás helyén.

A folyónak Kőrösmezőig terjedő szakasza mindössze 25 km, ezen a kis területen 40 földrajzi megnevezést jegyeztünk fel, melynek többsége ukrán, s ez nem véletlen, hisz a lakosság is ukrán nemzetiségű, a magyarok itt szórványban élnek. A vizek neveit mindkét nép azonos módon használja, néha előfordulnak fordítások is, például ukr. *Sztanyisláv*, magy. *László-patak*; ukr. *Báhenszki*, magy. *Mocsaras-patak*; ukr. *Usztyirik*, magy. *Összefojás*.

A gyűjtés lezárását és az anyag feldolgozott közreadását az ezredfordulóra tervezzük.

Tisztelettel köszöntjük Hajdú Mihályt 60. születésnapja alkalmából, köszönetünket fejezzük ki azért a nagy segítségért, amelyet a kárpátjai földrajzi nevek publikálásában nyújt az ungvári kutatóknak.

LIZANEC PÉTER–HORVÁTH KATALIN

"vraim hatarat", avagy még valami a régi és a mai magyar birtokos szerkezetekről

Az idézett, nyilvánvalóan közsői használatú szintagma lelőhelye ugyan történetesen Martonfalvay Imre nemrégiben újra megjelent naplótöredéke (A magyar nyelvtörténet forrásai. 1 [1986]: 37), de hasonlókat a régiségből is, a mai magyar nyelvből is bárki tucatszámra idézhetne. Választásom egyrészt a tagok éppen adott morfológiai felépítése, másrészt a szerkezet szintagmatikai milyensége és alaptagja fogalomköri hovatarozása miatt esett pontosan erre. E konkrét szerkezetnek ez a két mozzanata tudniillik – ha áttételesen is –, de talán némi kapcsolatot teremthet az ünnepelt szakterülete, a névtan egyik, általa különösen kiemelkedő eredményességgel művelt ága, a földrajzi nevek világa között meg az őt köszöntő írásom tulajdonképpen témája között. Ismeretes ugyanis, hogy földrajzi neveinknek mennyiségileg is jelentős részét éppen a birtokos jelzős felépítésűek teszik ki, továbbá az, hogy ezek közt a nevek között is milyen nagy számban fordulnak elő alaptagként földrajzi közszt magukba foglalók (mindezekről legutóbb l. MNyTNY. 1: 547–50, 2/1: 898–901).

Visszatérve magához az idézett szerkezethez, az alábbi sajátosságaira kell még felhívnom a figyelmet: – 1. Több okból is joggal tételezhetjük fel, hogy *e j t é s e* a régiségben (így a XVI. században) sem igen különbözött a maitól: az *uraim határát*-tól. – 2. A tagok morfológiai felépítésében közös mozzanatnak tekinthetjük azt, hogy mindkettő tartalmaz egy-egy birtokos személyjelet. – 3. Könnyen felismerhető továbbá az is, hogy a bővítményi tag ezen kívül a személyjel előtt birtoktöbbséítő jelet is, az alaptag pedig a birtokos személyjelet követően *-t* tárgyragot tartalmaz. Így *e* két morfológiai szerkezetben a nyelvünkben ma is használatos mindkét birtokos

paradigmasort képviselve láthatjuk. – 4. E paradigmasorok felépítéséről a nem távoli, illetőleg a legközelebbi múltban megjelent legfontosabb szakirodalom ugyancsak közismertnek számítható: RÁCZ ENDRE, A birtokos személyragozásnak a birtok többségét kifejező alakrendszere: TanSzóf. 135–51; és KOROMPAY KLÁRA fejezetei a MNyTNy. 1. és 2/1. kötetében: 271–82, 324–49.

A birtoktöbbséget kifejező paradigmasor kérdésében mindkét szerző természetesen az *-i* jel *-ai/-ei*, *-jai/-jei* változatával számol. Munkájukból az is világosan kitetszik, hogy a grammatikai vizsgálódás számára a legtöbb gondot a többesjeles E/3. (és részben T/3.) személyű tagok, az *urai*-val (*uraik*-kal) szemléltethetők, okozzák. Bizonyára ezért is alakult ki az a korábbi nyelvtanírói felfogás (meg az ettől talán független vagy akár vele összefüggésbe is hozható grammatikai köztudat), amely az *urai*-ban például: *tő* + E/3. személyű birtokos személyjel (személyrag) + *-i* birtoktöbbsesítő jel felépítést lát.

Az utóbbitól eltérő, tehát *tő* + *-i* jel alternánsa + ϕ személyjel (személyrag) felépítés bizonyításának alapjául RÁCZ ENDRE mai nyelvallapotot tárgyaló dolgozatában a más tőtípusokat képviselő E/3. (és részben T/3.) személyű származékok, továbbá az 1. és 2. személyű alakok tanúságtétele szolgál. KOROMPAY KLÁRA diakrón szempontú – de ugyanolyan eredményre jutó – vizsgálódásaiban természetesen elsősorban az alakulástörténet tényeié a szó. A *tő* + *-i* jel (illetőleg valamely alternánsa) + ϕ személyjel szerveződés leíró bizonyításakor egyfelől ki kellett tehát lépni egyetlen lexéma paradigmasorából, másfelől az E/3. és a T/3. személyt kifejező szóalakok köréből.

Magam viszont úgy vélem, hogy ennél rövidebb úton, mégpedig egyazon lexéma paradigmáján belül maradva is jól igazolható, de talán egyszerűbben is a mai, valamint az egykori *urai* stb. alakok *tő* + *-ai/-ei*, *-jai/-jei* birtoktöbbsesítő jel + ϕ személyjel morféimákból álló volta. Ehhez a némiképp strukturalisztikus jellegű megközelítéshez egyazon lexéma paradigmasorainak hangalakját kell alapul vennünk. Szükséges még azt is megjegyezni, hogy erre a felismerésre SZILÁGYI N. SÁNDOR munkája alapján jutottam (Magyar nyelvtan. Tankönyv a pedagógiai líceumok IX–X. osztálya és a filológia-történelem szakprofilú líceumok XI. osztálya számára. Editura didactică și pedagogică. București. é.n.). SZILÁGYI e művében ugyanis a toldalékok felőli kiindulásra alapozó módszerrel oldja meg a morfológiai szerkezetek mai rendszerének bemutatását. Figyelmét arra összpontosítva, hogy az általa I., II. és III. típusúnak nevezett osztályokba sorolható toldalékaink előtt a különböző lexémacsoportoknak milyen töváltozatai jelennek meg. És ugyanígy az egyes toldalékok valamely csoportba tartozását is abból állapítja meg, hogy a különböző tőtípusokat képviselő lexémák milyen töváltozatban jelenhetnek meg előttük. Eljárásának köszönhetően tisztán mai nyelvallapotbeli ismérvek alapján az E/3 *-a/-e*, illetőleg *-ja/-je* birtokos személyjeleket például a III. (történetileg fiatalabb) toldalékosztályba tartozónak tárgyalja.

Ha tehát a fentiek előrebocsátása után a *határa* stb. E/3. személyjeles relatív tövek toldalékok előtti viselkedését figyeljük meg, azt kell látnunk, hogy ezek *-a/-e*-je valamennyi toldalék előtt megnyúlik. (Történetileg ez természetesen éppen nem nyúlás, hanem a korábbi hosszú magánhangzó toldalék előtti megőrződése, ám ennek

tárgyalása a mai nyelvállapot vizsgálatakor bizonyára nem is feltétlenül szükséges.) Az E/3. személyjeles alakok toldalékolása tehát *határ-á-t, ur-á-t, viz-é-t, ur-á-val, viz-éből, nén-jé-ről* stb., stb. hangzású származékokat eredményez. Látnivaló tehát, hogy az E/3. személyjeles *határa* típusú relatív tövek toldalékolás szempontjából mindig a *fa, alma, epe, vese* stb. abszolút tövekkel egyező viselkedésűek. Ennek megfelelően persze az esetleges *ur- + -a- + -i* kapcsolódásának is hasonló (**urái-féle*) eredményre kellene vezetnie.

Ugyancsak hangzás szempontjából figyelve az *a*-ra, *e*-re végződő abszolút tövek *-i* birtoktöbbsesítő jel előtti viselkedését, ismét azt kell látnunk, hogy ezek is mindig hosszú magánhangzós változatokat eredményeznek (történetileg megőrzött hosszú magánhangzósokat). Tehát például *alma : almái, gyertya : gyertyái, vese : veséi, sőt: néne : nénéi* stb. szembenállásokat kell számon tartanunk. Ez utóbbi körülménynek megfelelően az *urai* esetleges *tő + -a* személyjel + birtoktöbbsesítő jel felépülése eredményeként ismét csak hosszú magánhangzós (**urái-féle*) alakot kellene kapnunk.

A mindkét irányból is kipróbált megközelítés tehát egyaránt a birtoktöbbsesítő jelet tartalmazó paradigmásmornak az egy birtokot jelölő paradigmásorból való levezethetősége ellen szóló eredményre vezetett, tehát az *-i* birtoktöbbsesítő jel előtt feltűnő *-a-/-e-* és *-ja-/-je-* szegmensnek a mai szinkroniabeli esetleges birtokos személyjel volta ellen szóló eredményre. További összefüggésbe állítva mindezeket: megállapíthatjuk, hogy az *urai* származék alapján csakis az a következtetés vonható le, hogy ez ugyanolyan *tő + birtoktöbbsesítő jel + ø* személyjel felépítésű morfológiai szerkezet, mint amilyennel a *hajói* (és *almái*) típusúak esetében is számolnunk kell. Ha pedig a birtoktöbbséget kifejező paradigmásorban az E/3. (és persze a T/3.) személyben az *-a-/-e-*, *-ja-/-je-* darab nem személyjel, akkor az 1. és 2. személyben aztán meg végképp nem lehet az, de egyéb morféma sem (a kérdésről "másképp gondolkodók" álláspontjának meggyőző cáfolatát l. elsősorban a már idézett Rácztanulmányban, de l. még KOROMPAY idézett munkáját, ott is főként a 2/1: 338-t, ahol a szerző a korai ómagyar utáni és mai nyelvjárási nyelvhasználat másféle tagolás- és megoldásmódokat képviselő adatainak értelmezéséről ír).

LÓRINCZI RÉKA

Sós volt-e a Zala vize?

Meglepetés volt tudományos körökben a Zala megye földrajzi nevei Zalaegerszegen 1964-ben megjelent névgyűjtemény. A meglepetést az váltotta ki, hogy a corpus a megye területének földrajzi neveit viszonylag "teljes" mennyiségben tette közzé. A mintegy 22 ezer földrajzi pont a névváltozatokkal együtt 30 ezer nevet